prof. dr. sc. Ranko Matasović

U ovom smo radu opisuju se najvažnije promjene glasova i oblika od praslavenskoga razdoblja do suvremenoga hrvatskog standardnog jezika. Pri tome smo pošli od dijalekatski još neraščlanjenoga praslavenskog jezika koji se govorio oko 600. g. po. Kr., a u rekonstrukciji praslavenskoga i bilježenju praslavenskih riječi slijedili smo konvencije koje je razvio Georg Holzer (1995, 1998, 2007). Razvitak glasova i oblika u hrvatskim dijalektima, osobito u čakavskom i kajkavskom, nije obuhvaćen ovim radom.

Među glasovnim promjenama kojima se hrvatski odvojio od praslavenskoga razlikuju se prije svega one koje su provedene u ranom općeslavenskome razdoblju, npr. prijelaz prasl. *a, *ā > općeslav. *o, *a, prijelaz kratkih *i, *u u poluglaseve *ь, ъ*, prijelaz * ē > *ě* i * ū > *y*, od onih koje možemo pripisati zapadnojužnoslavenskome razdoblju, npr. metateza likvida (or, ol > ra, la, er, el > rě, lě), stapanje poluglaseva u neodređeni samoglasnik "šva" (ъ, ь > ь [ə]), prijelaz *y > *i*, nestanak poluglasa u "slabom položaju", razvitak nazalnih samoglasnika (ą > u, kao u *pątь* > *put*, ę > kao u *pętь* > *pet*). Nakon zapadnojužnoslavenskoga razdoblja, većina je glasovnih promjena zahvatila štokavske hrvatske govore, na temelju kojih je izgrađen standard, tijekom 14. stoljeća. U te se promjene ubrajaju, npr. prijelaz *čr* > *cr*, (*črven* > *crven*), *jt > ć* i *jd* > *đ* (

dojti > doći
,
dojdeš
>
dođeš
), razvitak "šva" u "jakom" položaju kao
a
(
sьn > s n
>
san
), promjena
ě
>
ije/je
(
mlěko
>
mlijeko
) i promjena
l
>
o
na kraju sloga (
bil
>
bio
). Glasovne promjene koje su se razvile nakon 14. stoljeća razmjerno su malobrojne, npr. prijelaz
žr
>
ždr
, "druga jotacija", nestanak glasa *x >
h
u većini govora, itd.

U gramatičkom sustavu hrvatski je prilično vjerno očuvao praslavensku deklinaciju, uz djelomično stapanje lokativa i dativa u jednini, te redukciju padežnoga sustava u množini (uz stapanje dativa, lokativa i instrumentala), koja je konačno provedena tek u 19. st . (reforme hrvatskih Vukovaca). Dvojina se kao kategorija izgubila tijekom 15. stoljeća, no očuvani su neki padežni nastavci koji su podrijetlom dvojinski (npr. DLI množine *-ima* kod imenica m. roda na tvrdi suglasnik). Kao i u drugim slavenskim jezicima, smanjen je broj praslavenskih deklinacijskih razreda, a reducirana je i sustavnost opreke između palatalnih i nepalatalnih osnova. Za razliku od većine slavenskih jezika, hrvatski je razmjerno dobro očuvao razliku

između određenih i neodređenih pridjeva, premda se njihovi oblici ne razlikuju u svim padežima.

Sustav ličnih zamjenica uglavnom je očuvan iz praslavenskoga, kao i sustav pokaznih zamjenica, no imenička je deklinacija izvršila znatan utjecaj na deklinaciju zamjenica, osobito u množini. U glagolskom se sustavu hrvatski odlikuje očuvanjem praslavenskog aorista i imperfekta, barem u starijem književnom jeziku, te kombinacijom balkanskog tipa tvorbe analitičkog futura (s pomoćnim glagolom *hтјeti*) i sjevernoslavenskoga (i slovenskoga) s pomoćnim glagolom *bıti*, koji je u hrvatskom postao "futurom drugim". Većina je načina tvorbe prezentske osnove u hrvatskome očuvana, a i glagolski nastavci u prezentu uglavnom su očuvani iz praslavenskoga (uz gotovo potpunu zamjenu tematskoga prezentskog *-ą >* hrv. *-u* (u *hoću, mogu*) atematskim *-mь* > hrv. *-m* (u *berem, spavam, vidim*). Dvojina je kod glagola u hrvatskome nestala rano, prije nego u imenskoj promjeni. Kao i u većini drugih slavenskih jezika, praslavenski su participi izgubili deklinaciju, a pasivni particip prezenta posve je iščezao. Supin je u standardnom jeziku nestao, a njegovu je funkciju preuzeo infinitiv, koji je dobro očuvan.

Poput promjena u fonološkom sustavu, i gramatičke promjene bile su osobito intenzivne u hrvatskim štokavskim govorima tijekom 14. stoljeća (npr. zamjena imperfekatskih nastavaka aorisnima u 1. i 2. l . mn., analoška promjena nastavka I jd. ā-osnova prema i-osnovama, uvođenje novoga nastavka za G mn. *-ā*, nestanak ostataka suglasničke deklinacije, itd. Štokavski jezični sustav koji je početkom 17. stoljeća s gramatikom Bartola Kašića krenuo putem koji će dovesti do standardizacije hrvatskoga jezika, bio je u svojim osnovnim crtama oblikovan već na prijelazu iz 14. na 15. stoljeće.